

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 27.08.2022
Published/Yayınlanma 31.10.2022
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Kufacı, O. (2022). Osmanlı Devleti saray teşkilatı zabıtlerinden rikâbdarın divan şiirine yansımaları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(88), 1961-1969.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3279>

Doç. Dr. Osman KUFACI
<https://orcid.org/0000-0002-8505-6518>
Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sinop / TÜRKİYE

OSMANLI DEVLETİ SARAY TEŞKİLATI ZABİTLERİNDEN RİKÂBDARIN DİVAN ŞİİRİNE YANSIMASI

THE REFLECTION OF RİKÂBDAR, AN OFFICER TITLE IN THE OTTOMAN PALACE, IN DIVAN POETRY

Issue/Sayı: 88

Volume/Cilt: 9

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

ÖZET

Padişahın hayatını sürdürdüğü ve önemli kararların alındığı Osmanlı sarayının işleyişi belli kurallar çerçevesinde yürümüştür. Sarayın düzeninde önemli bir rolü olan rikâbdar, Enderun'un en önemli ve yüksek odası Has Oda'nın dört büyük zabıtinden biridir. Padişahın çizmesinin/ayakkabısının muhafazası, bakımı ve giydirilmesinden sorumludur. Padişah bahçeye teferrüce çıktığında atının üzengisini tutmuştur. Seferde ve kayıkla seyahatte iken padişaha refakat eden ekâbir içerisindeydi. Ayrıca çeşitli merasimlerde padişaha eşlik etmiştir.

Osmanlı şairlerinin padişah ve devlet büyüklerine şiirler sunmaları bakımından saraya ve teşrifata dair oldukça bilgiyi ve gözlemi haiz oldukları açıktır. Nitekim divan şairlerinin bir kısmı bizzat sarayda ikamet etmiştir. Sosyal hayata ve tabiata oldukça dikkatli bir nazarla bakan şairler, saray teşrifatının önemli unsurlarından biri olan rikâbdarı şiirlerine konu edip çeşitli imgeler ortaya koymuşlardır. Makalede 261 divanda bu kavrama yönelik okumalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler başlıklar hâlinde incelenmiş, rikâbdarın divan şiiri estetiğindeki yeri tespit edilmiştir. Çalışma ile divan şiirinde Osmanlı saray teşrifatına dair yapılacak çalışmalara katkı sunmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rikâbdar, divan şiiri, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

The Ottoman palace, in which the Sultan lived and important decisions were made, was operated under a certain set of rules. Rikâbdar, which had a significant role in the order within the palace, was among the four great officers of Has Oda, the most important and highest room in the Enderun. He was responsible for the storage, maintenance, and putting on the Sultan's boots/shoes. When the Sultan went out into the garden, the officer would hold the stirrup of his horse. Rikâbdar was part of the team that escorted the Sultan on campaigns and while traveling by boat. He also accompanied the Sultan in various ceremonies.

It is clear that Ottoman poets possessed a large source of knowledge and observation regarding the palace and the protocol in terms of presenting poems to the Sultan and other statesmen. Furthermore, some of the divan poets even personally resided in the palace. The poets, who viewed social life and nature in a very attentive manner, used rikâbdar, one of the most important elements of the palace protocol, as a subject in their poems and produced various imageries. In the present study, readings on this concept were carried out in 261 divans. The data obtained were examined in the form of headings, and the place of rikâbdar within the aesthetics of divan poetry was identified. The present study, it was aimed to contribute to future studies on the Ottoman palace protocol.

Keywords: Rikâbdar, divan poetry, Ottoman Empire.

1. GİRİŞ

Rikâbdar, Arapça rikâb ve Farsça -dašten fiilinin geniş zaman gövdesi -dâr eklenerek oluşturulmuş birleşik sıfattır. Osmanlı devrinde neşredilen sözlüklerde rikâb ve rikâbdar kelimeleri ile ilgili çeşitli tanımlar ve bilgiler yer alır. Rikâb genel olarak “üzengi” ve “huzur, kat, pîşgâh” olarak tanımlanır. Rikâbdar ise “Padişahın ata bineceği zaman üzengilerini tutan hizmetli, üzengi ağası.” şeklinde tarif edilmiştir. Sözlüklerde rikâb-ı hümâyûn, rikâb-ı şâhâne, ma’rûzât-ı rikâbiye dâ’iresi, ma’rûzât-ı rikâbiye me’mûrı vb. tabirler zikredilir.¹

Rikâbdar mefhumu, padişahın ata bineceği sırada onun üzengisini tutan görevliyi, at seyisini, at uşağını karşılamaktadır. Bu rikâbdarlar yalnızca padişah ata binerken ona yardım etmekle kalmamış, onun atının koşum, eyer vb. gibi at takımlarını da korumuşlardır. Hükümdar ve vezirlerin atlarının yanında yaya olarak yürüyenler de rikâbdar olarak anılmışlardır. Endülüs Emevilerinde, Fâtımîlerde rikâb unvanını taşıyan çeşitli saray görevlileri vardır. Bu görevliler Abbâsî devletinde halifenin katıldığı törenlerde vazife yapmışlardır. Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler, İran Moğolları ve Timurlular’da rikâbdar bulunurdu. Bu terim Anadolu Selçuklu Devleti’nden Osmanlı Devleti’ne tevarüs etmiştir. Osmanlı Devleti’nde rikâbdar saray görevlileri arasında yer alan üst düzey bir görevlidir (Özcan, 2008/b: 111; Pakalın, 1993/III: 44).

Osmanlı Devleti’nde bu kelimenin kullanım alanı genişlemiştir. Resm-i rikâb ile padişahın huzuruna kabul merasimi kastedilmiştir. Hükümdarın katı, huzuru anlamında rikâb-ı hümâyûn tamlaması kullanılmıştır. Hükümdara herhangi bir vazife ile verilen arz-ı hâllere ma’rûzât-ı rikâb denilmiştir. Sadrazam, padişah ile sefere çıktığında başkentte yerine bir vezir vekil olarak bırakılmıştır. Bu sadrazam vekiline rikâb-ı hümâyûn kaymakamı adı verilmiştir. Bazı yüksek dereceli memuriyetlerin başına “rikâb” ilave edilmiştir: Rikâb defterdarı, rikâb reisi vb. Divan toplantısındaki kararların yazıya geçirildiği defter rikâb mühimmesi olarak adlandırılır. Rikâb-ı hümâyûn ağaları, törenlerde ata binerken padişahlara yardım etmiştir (Özcan, 2008/a: 110). Rikâb-ı hümâyûn ağalarının padişahın fermanları ile ilgili çeşitli görevleri de mevcuttur (Özcan, 2008/a: 111).

Orhan Bey zamanında kaynaklar Koca İlyas Ağa adında bir rikâbdardan söz ederler. Bu şahsın nasıl bir görev icra ettiğine dair bir bilgi elimizde yoktur. Fatih Sultan Mehmet’in Kanunnamesi’nde rikâbdarın görev ve yetkilerinin sınırları çizilmiştir. Enderun’un en önemli odası olan Has Oda’nın has odabaşı, silâhdar, çuhadarla birlikte meşhur ve önemli ağaları arasında yer almıştır. Has Oda ağaları arasında dördüncü sırada gelmiştir. Kanunname’ye göre çuhadar, rikâbdara göre daha alt dereceli bir memurdur. İlerleyen dönemde çuhadar, rikâbdardan daha üst rütbeye çıkmıştır. Başlangıçta hükümdarın ayakkabıları, çizmeleri ile ilgilenmek, muhafaza etmek ve onları giydirmek vazifelerini icra etmiştir. Bu görevi sonraki zamanlarda başçuhadar ve emri altındaki hizmetlilere tevdi edilmiştir. Çeşitli merasimlerde ve gezintilerde rikâb-ı hümâyûn ağaları bazı nedenlerden dolayı bulunmadığında padişahın üzengisini tutma görevini hassa rikâbdarı üstlenmiştir.16. yüzyılda padişahlar bahçe gezintisine çıktığında rikâbdarın atının üzengisini tuttuğu kaydedilir. Padişah alaya çıktığında rikâb ağaları bu işleri yapmışlardır. Padişah sefere çıktığında rikâbdarlar da dâhil olmuşlardır. Kaynaklarda 16. yüzyılda yirmi akçe ulufe aldığı naklelerler. Kendisine senelik dört kat elbise verilmiştir. Bir üst rütbeye yükselirse çuhadar-ı has unvanına sahip olur. 17. yüzyılda rikâbdarlar Osmanlı Devleti başkentinden dışarı başka yerlere beylerbeylik unvanıyla tayin edilmiştir. Bazı zamanlarda vezir olarak atanarlara da rastlanılmıştır. Rikâbdar, çeşitli merasim ve törenlerde daima padişahın yakınında bulunmuştur. Padişahın kayıkla seyahati esnasında yanında olanlardan biri de rikâbdardır. Rikâbdarın, başçuhadar gibi kırk kadar maiyeti vardır (Özcan, 2008/b: 111; Uzunçarşılı, 2014: 337; Ünal, 2011: 572).

Rikâbdar kavramına yönelik XIII. yüzyıldan 1, XIV yüzyıldan 3, XV. yüzyıldan 26, XVI. yüzyıldan 62, XVII. yüzyıldan 51, XVIII. yüzyıldan 59, XIX. yüzyıldan 54, XX. yüzyıldan 5 divan olmak üzere 261 eser okundu.² Neticede XV. yüzyılda 2 divanda, XVI. yüzyılda 3 divanda, XVII. yüzyılda 6 divanda, XVIII. yüzyılda 7 divanda, XIX yüzyılda 3 divanda rikâbdar mefhumu ile karşılaşılmıştır. Aşkî Mustafa (öl. ?) ve Nâ’îli-i Kadîm (öl. 1666) iki şiirde rikâbdar mefhumuna, Nâbî (öl. 1712) de iki beyitte “tuta rikâbını” ve “hidmet-i rikâb” ibarelerine yer vermeleriyle en fazla bu mefhumu kullanan şairler olmuşlardır. Böylece 261 divanın 21’inde rikâbdar imgesine tesadüf edilmiştir. Rikâbdar ile

¹ Kelimenin anlamında şu sözlüklerden yararlanılmıştır: *Kamus-ı Türki* (Şemseddin Sâmî, 1900: 669), *Kâmûs-ı Osmanî* (Mehmed Salâhi, 1905: 451), *Lügat-i Remzî* (Hüseyin Remzî 1888/I: 599), *Lügat-i Ebuzziyâ* (Ebuzziyâ Tevfik, 1888: 513), *Lehce-i Osmânî* (Ahmet Vefik Paşa, 1876: 1139), *Mükemmel Osmanlı Lügati* (Ali Nazîmâ - Reşâd (Faik), 1901: 406), *Resimli Kamus-ı Osmanî* (Ali Seydi Bey, 1909-1912: 502), *Yeni Türkçe Lügat* (M. Bahaeddin, 1924: 490).

² Çok sayıda esere ulaşma kaygısı yüzyıllara ait divan sayısının farklı olmasına neden olmuştur.

ilgili olarak hayal edilen hususlar; *Dinî ve Tasavvufî Kavramlar, İnsan, Kozmik Âlem, Savaş Araçları, Şahıslar* başlıkları altında ele alınmıştır.

2. RİKÂBDAR OLARAK HAYAL EDİLEN UNSURLAR

2.1. Dinî ve Tasavvufî Kavramlar

2.1.1. Baht

Süheylî (öl. 1633-34), kendi psikolojisini çeşitli teşbihlerle okuyucularıyla paylaşmaktadır. Şairin bahtı rikâbdardır ve talihi ise boş binek hayvanını çekmektedir. Hüsrev (Pervîz), meşhur aşk hikâyesi Hüsrev ü Şirin’de geçen hükümdar olmalıdır. Şairin Hüsrev olduğunu belirtmesi, talihsiz olmasına rağmen kıymetli ve kudretli olduğunu okuyucuya sezdirmek içindir. Felek yürüyüşlü ata şairin bahtının üzengi tutucu olması, bahtının feleğin emrinde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır:

Bahtum rikâbdâr u sipihrüm cenîbe-keş

Bî-tâc ü taht husrev-i gerdûn-tekâverem

Süheylî (Harmancı, 2007: 166)

“Bahtım rikâbdar ve talihim boş binek hayvanını çekmektedir. Taçsız ve tahtsız, felek yürüyüşlü ata sahip Hüsrevim.”

2.1.2. Evliyâ Himmet-i Vâlâsı (Evliyanın Yüce Himmeti)

Hanyalı Nûrî Osmân (öl. 1815) Sultan II. Mahmud Han’ın (1808-1839) yapacağı sefer için Allah’tan yardım istediği ve çeşitli dileklerde bulunduğu terci-i bent nazım şekli ile bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirdeki beyitte zafer ve Allah’ın yardımının padişahın iki yardımcısı olmasını ve evliyanın yüce himmetinin onun atının üzengisini tutmasını dilemektedir:

Nasr [u] tevfik iki hem-râh-ı meded-kârın ola

Evliyâ himmet-i vâlâsı rikâb-dârın ola

Hanyalı Nûrî Osmân (Ayдын, 2009: 486)

“Zafer ve Allah’ın yardımı iki yoldaş yardımcın olsun. Evliyanın yüce himmeti senin atının üzengisini tutsun.”

2.1.3. Melekler

2.1.3.1. Cebrail

Gazel formunda kaleme alınan naattaki beyitte Hz. Muhammet’in Miraç hadisesine değinilmektedir. Hz. Peygamber’in Miraç’ta göklere yükselmesi, dokuz feleğin onun ayağını öpmesi olarak değerlendirilmesi sonucunda hüsn-i talil sanatı ortaya çıkmaktadır. Miraç yolculuğunda Cebrail’in Hz. Peygamber’e belli bir yere kadar eşlik etmesi ise Cebrail’in övünerek ona rikâbdarlık yapması olarak yorumlanmıştır:

Nüh felek pâ-bûs-ı Mi’râcun olup Rûhü’l-emîn

Fahr edip oldı rikâb-dârun senün ey zü’l-’atâ

Aşkî Mustafa (Bıyık-Yapa, 2007: 172)

“Ey ihsan sahibi (Peygamber)! Dokuz felek Miraç’ta ayağını öptü, Cebrail övünerek senin üzengini tutucu oldu.”

Bir başka beyitte de Hz. Peygamber iki büyük melek aracılığıyla övülmektedir. Cebrail ona rikâbdar (atının üzengisini tutucu), Mikail ise Allah’ın emriyle seyis olmuştur. Hz. Peygamber’in yüceliğini belirginleştirmek için şair bu tasvirleri yapmaktadır:

’Aşk ile Peyk-i Celîl olmuş rikâb-dârun senün

Gâşiye-dâr oldı Mîkâ’îl bâ-fermân sana

Aşkî Mustafa (Bıyık-Yapa, 2007: 189)

“Ulu haberci (Cebrail) senin (atının) üzengisini tutucu oldu. Mikail sana, Allah’ın emriyle, seyis oldu.”

Hız. Peygamber övgüsündeki beyit, Miraç yolculuğunda Cebrail'in onun üzengisini tutması ve geçtiği yolun cennetin gül bahçesi olması imgesi üzerine teşkil edilmiştir:

Cibrîl-i emîn rikâbdârün

Gülzâr-ı bihişt reh-güzârün

Neşâtî (Kaplan, 2019: 37)

“(Ey Hız. Peygamber), Cebrail, senin rikâbdarındır ve geçtiğin yol cennetin gül bahçesidir.”

17. yüzyılın ve edebiyatımızın önemli şairlerinden Nâbî, şiirine Hız. Peygamber'i konu etmektedir. Hız. Peygamber'i, meleklerin ileri gelenlerinden Cebrail aracılığıyla methetmektedir. Şair, Emîn-i vahy-ı Hudâ (Allah'ın emir ve yasaklarının iletilmesinde kendisine güvenilen) olarak vasıflandırdığı Cebrail'i Hız. Peygamber'in atının üzengisini tuttuğunu ve bununla övündüğünü tahayyül etmektedir. Bu imgenin tasarımında Miraç gecesinde Hız. Peygamber ile Cebrail'in Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar yolculuğu etkili olmuştur:

Tefâhur itmededür hidmet-i rikâbun ile

Emîn-i vahy-ı Hudâ yâ Muhammed-i 'Arabi

Nâbî (Bilkan, 1997/I: 28)

“(Ey Hız. Muhammet! Allah'ın emir ve yasaklarının iletilmesinde kendisine güvenilen (Cebrail) senin üzengini tutmakla övünmektedir.”

Hız. Peygamber övgüsünde söylenen aşağıdaki beyitte devlet/makam/büyüklik Burak'ının üzengisini Cebrail'in tuttuğu, dizginini ise Rıdvan'ın verdiği tablosu çizilmektedir. Padişahların atlarının üzengisini rikâbdarların tutması ritüelinden hareketle kurgulanan beyitte Hız. Peygamber'in yücelik Burak'ının üzengisini Cebrail'in tuttuğu dile getirilerek onun büyüklüğü tasvir edilmektedir:

Yine burâk-ı devletine ol Hudâygân

Cibrîl tutar rikâbımı rıdvân 'inân verir

Hanyalı Nûrî Osmân (Aydın, 2009: 241)

“O yüce hükümdarın büyüklüğü Burak'ının üzengisini Cibril tutar, Rıdvan dizgin verir.”

2.1.3.2. Melek, Melâik (Melekler), Hâss'ül hâs melâik (En Seçkin Melekler)

Enderunlu Fâzıl (öl. 1810), naat türündeki şu şiirde melekler ile Hız. Peygamber arasındaki ilgiden bahsetmiş ve onun yüceliğini aşikâr etmiştir. Hız. Peygamber'in himmetini, Miraç gecesinde yolculuk yaptığı Burak adlı binite teşbih etmiştir. Tüm meleklerin Hız. Peygamber'in hizmetinde olması rikâbdar imgesiyle okuyucuya hissettirilmektedir:

Burâk-ı himmetine hep melâ'ik-i melekût

Rikâbdâr-ı kadem yâ Muhammed-i 'Arabî

Enderunlu Fâzıl (Beyhan, 2021: 348)

“Melekler âlemindeki tüm melekler Hız. Peygamber'in himmeti Burak'ının ayağının üzengisini tutmaktadır.”

Verdî Kâsım (öl. 1723), aşağıdaki beyti Hız. Peygamber'in methine ayırmıştır. Onun işlerini en seçkin melekler yapmaktadır. Bu meleklerden kimisi onun habercisi kimisi de rikâbdarı olmuştur. Beyitte konumuz ile alakalı olarak meleklerin sonsuza kadar Hız. Peygamber'in emrine boyun eğdiğinin ifade edilmesi dikkate değerdir. Zira “rikâbdar olmak” kelime grubunu hizmetine/emrine girmek olarak anlamlandırmak mümkündür:

Hizmet-i hâsını hâss'ül-hâs melâik gözledir³

Kimi peyk kimi rikâb-dâr emrine râm sermedâ

Verdî Kâsım (Demirkol, 2019: 14)

³ Bu mısra Latin harfli tezde şu şekildedir: Hizmet-i hâs ki hâss'ül hâs melâik güzeldir

“(Hz. Peygamber) hususi hizmetini en seçkin meleklerle yaptırmaktadır. (Ona) kimi haberci kimi rikâbdar (olmuştur). (Melekler) sonsuza kadar onun emrine boyun eğmiştir.”

Miraciye türündeki şiirde Hz. Peygamber Burak’a bindiği söylendikten sonra (Hz. Peygamber’in) dizgininin Hakk’ın cezbesi, ilk adımının felek, rikâbdarının melek, perdesinin sabah rüzgârı kumaşı olduğu iddia edilmiştir. Rikâbdar olan melekten kasıt Cebrail olmalıdır. Zira Miraç vakiasında Hz. Peygamber’e Cebrail rehberlik etmiştir:

’Înânı cezbe-i Hak hatve-i nuhustî felek

Rikâbdârı melek perdesi perend-i sabâ

Lebîb (Kurtoğlu, 2017: 64)

“(Hz. Peygamber’in) dizgini Hakk’ın cezbesi, ilk adımı felek, rikâbdarı melek, perdesi sabah rüzgârı kumaşındır.”

2.1.4. Zühhâd (Zahitler)

Vezer Daltaban Mustafa Paşa’nın sadareti için yazılan şiirdeki beyitte soyut kavramlar somut kelimelerde okuyucunun zihninde belirginleştirilmektedir. Zahitlerin Paşa’nın murat atına bindiğinde üzengisini dua eli ile tutması imgesi onun yüceliğini ve dindarlığını açığa çıkarmaya yöneliktir:

Sa’âdet ile semend-i murâda bindükçe

Tuta rikâbını dest-i du’â ile zühhâd

Nâbî (Bilkan, 1997/I: 103)

“Mutlulukla murat atına bindikçe üzengisini dua eli ile zahitler tutar.”

2.2. İnsan

2.2.1. A’dâ (Düşmanlar)

Divan şiirinde genel olarak sevgili, âşık ve rakip arasında cereyan eden bir aşk ilişkisinden bahsedilir. Bu ilişkide âşık, rakip ile yan yana olan sevgiliyi kıskanır. Fevzî (öl. 1679) de bu anlayış doğrultusunda sevgilinin naz atına bindiğinde yabancıları kendisine tabi etmesine ve düşmanların o usta at binicisinin üzengisini tutmasına temas etmektedir. Düşmanların atın üzengisini tutması, usta at binicisi olan sevgilinin maiyetinde olmayı ve ona yakınlığı simgelemektedir:

Süvâr-ı nâz olıcak pey-rev eyler agyârı

Rikâbdar ola a’dâ o şehsüvâra dirîg

Fevzî (Kaplan, 2008: 270)

“Naz atına binince yabancıları kendine tabi eder. Eyvahlar olsun ki düşmanlar o usta at binicisinin üzengisini tutucu olur.”

2.3. Kozmik Âlem

2.3.1. Felek

Kabûlî İbrahim Efendi (öl. 1591-92), şiirine konu ettiği Mustafa Bey’i gulûv derecesinde mübalağa yaparak övmektedir. Şair, kaydedilen beyitte Mustafa Bey’in talih atına bindiği, onun atının biri güneş ve biri de parlak ay olan üzengisini felek tuttuğu imgesini tasarlamaktadır. Mustafa Bey’in at üzerindeki azametinin, feleklerden daha yüce olduğuna dikkat çekmek için feleğin üzengi tutması imgesine başvurulmuştur:

Semendi hink-i sipihr ü rikâb-dârı felek

Rikâbınun biri mihr ü biri meh-i enver

Kabûlî İbrahim Efendi (Erdoğan, 2008: 468)

“Atı, talih atıdır ve rikâbdarı felektir. Üzengisinin biri güneş ve biri de parlak aydır.”

Alıntılanan beyitte Sultan II. Bayezid (1481-1512) “Müşterî” olarak nitelendirilmiştir. Padişahın böyle vasıflandırılmasında bu gezegenin sa’d-ı ekber (büyük uğurlu) olarak bilinmesi etkili olmuştur. Müşterî gibi kutlu olan padişah arslan gibi heybetle ululuk atına binmektedir. Bu durumda felek her

zaman onun atının dizginini çekmekte ve üzengisini tutmaktadır. Çarh kelimesinin talih anlamı beyitle daha uyumludur. Nitekim beyitte genel olarak padişahın büyüklüğü ele alınmaktadır:

Şîr-veş bindükçe devlet atına ol Müşterî

Çarh çeker her dem 'inânını felek tutar rikâb

Mihrî Hatun (Arslan, 2007: 186)

“O Müşterî, arslan gibi ululuk atına bindikçe felek her an dizginini çeker ve üzengisini tutar.”

2.3.2. Utârid

Ahmed-i Dâ'î (öl. 1421?) teşhis sanatından yararlanarak ve gök cisimlerini kullanarak padişaha dair temennilerini aktarmaktadır. Padişahın tacını güneşin, üzengisini ise Utarit'in (Merkür) tutması yakışacaktır. Malum olduğu üzere gezegenler içerisinde güneşe en yakını Utarit'tir. Güneş ve Utarit'in mutlulukla hizmetinde olduğu söylenerek padişahın büyüklüğünün altı çizilmek istenmektedir:

Şâhî kim ol sa'âdet ile yaraşur ana

Hurşîd tâcîdâr 'utârid rikâbdâr

Ahmed-i Dâ'î (Özmen, 2017: 81)

“Güneşin tacını ve Utarit'in (atının) üzengisini bahtiyarlıkla tutması o padişaha yakışır.”

2.4. Savaş Araçları

2.4.1. Kılıç

Kanuni Sultan Süleyman'a (1520-1566) sunulan şiirde geçen fantastik beyit kılıç üzerine kurgulanmıştır. Kılıç, Sultan Süleyman'ın atının rikâbdarı olmak için İstanbul'a el atmıştır. Bundan dolayı kılıcın, saadet atı ile arkadaş olduğu ileri sürülmüştür:

El urdı pây-ı taht ki ola rikâb-dâr

Oldı sa'âdet atı ile hem-'inân kılıç

Sehî Bey (Yılmaz, 2010: 156)

“Kılıç, (Sultan Süleyman'ın atının) rikâbdar(ı) olmak için başkentte el uzattı. Mutluluk atı ile arkadaş oldu.”

2.5. Şahıslar

2.5.1. Osmanlı Sahası Devlet Adamları

2.5.1.1. Feyzî Bey

Gazel formunda kaleme alınan şiirin son beytinde Feyzî Bey adında bir şahsın padişaha rikâbdar olması konu edilmektedir. Padişaha rikâbdar olan Feyzi Bey'in makamının yanı sıra kıymeti ve adaleti vurgulanmaktadır:

Bu dem vâlâ cenâb-ı Feyzî Beg hakkâ ki kadr ile

Zihî oldı 'adâlet-ferver-i hünkâr rikâb-dârı

Nakşî-i Eyyûbî (Açıkgöz, 2016: 351)

“Doğrusu, bu zamanda yüce Feyzi Bey, kıymet ile, ne güzel, padişahın adaletli rikâbdarı oldu.”

2.5.1.2. Şakir Efendi

Şakir Efendi'nin ölümü üzerine telif edilen mersiye'deki beyitte onun ilim ve kültür faaliyetlerini desteklemesi okuyucuya açıklanmaktadır. Ayrıca onun geçmişte (vefatından önce) üzengi tutuculuğu vazifesini layıkıyla yürüttüğü mesned-ârâ (makamı güzelleştiren) ibaresiyle resmedilmektedir:

Mesned-ârâ-yı rikâb-dârı idi sâbıkda

Ya'ni kim Şakir Efendi o ma'ârif-perver

Enderunlu Ferîd (Çobanoğlu, 2006: 50)

“Eğitim ve öğretim faaliyetlerini destekleyen Şakir Efendi geçmişte üzengi tutuculuk makamına güzellik vermiş idi.”

2.5.2. Şairin Kendisi

Eskicumalı Hamîd (öl. 1843), usta at binicisi olan bir güzeli ele alır. Bu güzelin atının üzengisini kendisinin tuttuğunu terennüm eder. Bu ifadeyle güzelin emrinde olduğunu beyan eder. İkinci mısradaki bu güzelin talih atını gökyüzüne sürerse yakışacağını düşünür. Burada güzelden mi yoksa kendisinden dolayı mı güzelin talih atını gökyüzüne sürerse yakışacağı hususu okuyucuya bırakılmıştır:

Bir şûh-ı şehsüvâr rikâbdârıyım dilâ

Çarha sürerse eşheb-i ikbâlini revâ

Eskicumalı Hamîd (Yavuz, 2019: 276)

“Ey gönül! Usta at binicisi bir güzelin üzengisini tutucuyum. Talih atını gökyüzüne sürerse yakışır.”

2.5.3. Şehname Kahramanları

2.5.3.1. Cem

IV. Mehmed (1648-1687), açık istiare yoluyla Hızır ve İlyas ile ölümsüzlük suyunu arayan haşmetli hükümdar İskender olarak tasavvur edilmektedir. Pâdişâh-ı bahr ü ber (karaların ve denizlerin padişahı) olarak düşünülen IV. Mehmed sabah vakti avlanmaya çıktığında onun atının üzengisini Acem kahramanlarından Cem’in tuttuğu öne sürülmüştür. Bu imgede Şehnâme’de geçen büyük Acem kahramanlarının padişahın yanında ancak hizmetçi olacağı ilan edilmiştir:

Seher kim pâdişâh-ı bahr ü ber ’azm-i şikâr eyler

Rikâbın Cem dutup devletle İskender süvâr eyler

Yahyâ Nazîm (Çakır, 2018: 282)

“Karaların ve denizlerin padişahı sabah vakti avlanmaya yönelir. Onun üzengisinin Cem tutup ululukla İskender (atına) biner.”

2.5.3.2. Dârâ

Nef’î, I. Ahmed’i (1603-1617) Cemşîd-i kâmrân (Bahtiyar Cemşit) olarak görür. Şaire göre böylesine heybetli ve kudretli padişahın atının üzengisini yine divan şiirinde yüceliğin ve ihtişamın sembolü İran ülkesinin hükümdarı Dârâ tutacaktır. Atının dizginini ise güçlü padişah Hüsrev (Pervîz) verecektir. Şair, şehname kahramanlarının padişahın hizmetinde olduğunu söyleyerek onun ululuk ve azametini gözler önüne sermektedir:

Cemşîd-i kâmrân ki süvâr olsa rahşına

Dârâ tutar rikâbını Hüsrev inân verir

Nef’î (Akkuş, 1993: 57)

“Bahtiyar Cemşit (olan padişah) atına binse üzengisini Dârâ tutar, atının dizginini Hüsrev verir.”

2.5.3.3. İskender

Bâkî (öl. 1600), Sultan III. Mehmet’in (1595-1603) 1595 yılında tahta çıkışını tebrik için bir manzume kaleme alır. Şair, divan şiiri geleneği çerçevesinde padişahı Şehname kahramanları aracılığıyla methetmektedir. Divan şiirinde şatafatın ve debdebenin sembolü Dârâ’nın, (Sultan Mehmet’in) atının örtüsünü omzuna alması yaraşır. Hızır ve İlyas ile ab-ı hayatı arayan İskender’in ise (Sultan Mehmet’in) üzengisini tutması uygundur. Fantastik bir kurguya sahip beyitte İskender’in hangi sebeple rikâbdar olarak görüldüğü anlaşılmamaktadır. Ancak İskender’in padişaha rikâbdar olması ona hizmet etmesini sembolize etmektedir:

Dârâ revâ ki gâşiyesin ala düşına

Lâyık budur ki ola Sikender rikâbdâr

Bâkî (Küçük, 1994: 26)

“Dârâ, (Sultan Mehmet’in) atının örtüsünü omzuna alması uygundur. İskender’in (Sultan Mehmet’in) üzengisini tutması layıktır.”

Gazeldeki beyitte methedilen şahıs şeh-i hüsn (güzellik padişahı) olarak görülmüştür. Güzellik bir ülke, sevgili de bu ülkenin padişahı olarak değerlendirilmiştir. Bu imgeye göre bu padişahın yolunda kurbanlık kıyafetiyle kurban olmak için melekler bulunmaktadır. Beyitte ayağına düşmek ibaresinin gerçek anlamı düşünülmeyle birlikte deyim “çok yalvarmak” anlamı kastedildiği için kinaye sanatı belirmektedir. İlk önce kurban olmak için melekler sıraya girmiş ve o padişahın üzengisini tutan kişinin ayağına düşüp kurban olma isteğini bildirmişlerdir:

Yolunda kisvet-i kurbâniyânla o şeh-i hüsnün

Sâf-ı melâ'ike pâ-y-ı rikâbdârına düşmüş

Nâ'ilî-i Kadîm (İpekten, 1990: 235)

“O güzellik padişahının yolunda kurbanlık kıyafetiyle melekler topluluğu onun rikâbdarının ayağına düşmüş.”

3. SONUÇ

Tek bir beyitte şair kendisini padişah ve bahtını rikâbdar olarak görmüştür. Şairler genellikle rikâbdar kavramına kasidelerinde kullanmayı tercih etmişlerdir. Kasidelerdeki beyitlerde muhatabın kudretinin ve haşmetinin tasviri için rikâbdar kavramına müracaat etmişlerdir. Hz. Peygamber övgüsünde de azımsanmayacak sayıda beyitte Cebraîl ve meleklerin rikâbdar olduğu hayaline yer verilerek onun yüceliğine işaret edilmiştir. Aşk bağlamında tesis edilen beyitte de sevgili padişah, düşmanlar da rikâbdar olarak tahayyül edilmiştir.

Bazı fantastik beyitlerde memduhun rikâbdarının felek, Utarid ve kılıç gibi unsurların olduğu tasavvur edilmiştir. Nakşî-i Eyyûbî (öl. 1764), Feyzî Efendi'nin şimdi; Enderunlu Ferîd (öl. 1842) ise Şâkir Efendi'nin geçmişte rikâbdâr olduğunu haber vermişlerdir. Bu iki şahsın rikâbdârlığının söz konusu edilmesi rikâbdârlığın önemini açıkça göstermektedir. Eskicumalı Hamîd, gazeldeki beytinde usta at binicisine rikâbdâr olduğunu açıklamaktadır. Burada rikâbdâr mefhumu, bir şahsın maiyetinde olmayı simgelemektedir.

Bazı şairler kasidelerde memduhun rikâbdârı olarak Şehnâme'de kahramanlıkları anlatılan Cem, Dârâ, İskender'i göstermişlerdir. Böylelikle onların büyüklüğünü okuyucuya resmetmişlerdir. Beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla rikâbdar olmak, bir kişinin emri altında olmayı, ona hizmet etmeyi, yakınlığı sembolize etmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, C. (2016). *Nakşî-i Eyyûbî [Ö. 1764] Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ali Seydi (1909-1912). *Resimli Kâmûs-ı Osmanî*. İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-i Cihan.
- Ahmet Vefik Paşa (1876). *Lehçe-i Osmânî*. İstanbul: Tab'hâne-i Âmire.
- Alî Nazîmâ - Reşâd (F). (1901). *Mükemmel Osmanlı Lûgati*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Arslan, M. (2007). *Mihrî Hâtun Divânı*. Ankara: Amasya Valiliği yay.
- Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nûrî Osmân ve Divânı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beyhan, E. (2021). *Enderunlu Fâzıl Divanı (Metin-İnceleme)*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bıyık-Yapa, M. (2007). *Aşkî Mustafa Divânı Edisyon Kritik*. Doktora Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divânı I-II*. İstanbul: MEB Yay.
- Çakır, M. S. (2018). *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çobanoğlu, F. (2006). *Enderunlu Ferîd İbrahîm Divânı'nın Metin ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Demirkol, E. M. (2019). *Verdî Kâsım Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin, Sözlük, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebuzziyâ Tevfik (1888). *Lügat-i Ebuzziyâ*. C. I-II İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ.
- Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harmancı, M. E. (2007). *Süheylî Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Hüseyin Remzî (1888). *Lügat-i Remzî*. C I-II, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.
- İpekten, H. (1990). *Nâilî Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kaplan, H. (2019). *Neşâtî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0&_tag1=006964F7A491139BEB893C13F024BA71C07840A2&crefer=7B7263B76C285CBBA43F4D04734EADC5970E8E91241211C79F5AB5DB2CF4898A [Erişim Tarihi: 3.09.2022]
- Kaplan, Y. (2008). *17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Dîvânı*. Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Lebib dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>) [Erişim Tarihi: 3.09.2022]
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- M. Bahaeddin (1924). *Yeni Türkçe Lügat*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Mehmed Salâhî. (1905). *Kâmûs-ı Osmanî*. C. I-IV. Mahmud Bey Matbaası.
- Özcan, A. (2008/a). “Rikâb”, *DİA*, C. 35. İstanbul: TDV, 110-111.
- Özcan, A. (2008/b). “Rikâbdar”, *DİA*, C. 35. İstanbul: TDV, 111-112.
- Özmen, M. (2017). *Ahmed-i Dâ'î, Divan I-II (Metin-Gramer-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. C. III. Ankara: MEB Yay.
- Şemseddin Sâmî (1900). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Yavuz, S. (2019). *Eskicumalı Hamîd Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, M. (2010). *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.